

EL REGNE DE MALLORCA A LA BAIXA EDAT MITJANA: NOVES APORTACIONS BIBLIOGRÀFIQUES

ANTONI RIERA MELIS
Universitat de Barcelona

La conquesta catalana de les Illes, entre 1229 i 1287, constitueix una etapa important, decisiva, de la història balear. Aquest procés de ruptura i de canvi ha estat interpretat de manera molt diferent pels historiadors, segons les seves respectives filiacions ideològiques i metodologies de treball.

Ningú no pot negar que la incorporació de l'arxipèlag balear a la Corona catalanoaragonesa, com reflecteix la documentació disponible, va ser una conquesta violenta d'un espai d'un gran valor estratègic, una agressió d'un estat feudal sobre una societat tribal islàmica poc jerarquitzada i militaritzada, amb una baixa capacitat de resistència. És evident també que aquesta ofensiva cristiana sobre *sharq al-Andalus* va significar, tanmateix, l'inici d'un procés de colonització agrària que va transformar profundament les estructures econòmiques, socials, polítiques i culturals balears.

L'objectiu de la meua reflexió¹ no té per objecte calibrar la incidència de l'expugnació de la societat andalusina en la història balear, sinó que apunta a objectius força més modestos: vol recordar només dues realitats ben paleses: que la conquesta catalana va generar un gran volum de documentació i que una part considerable d'aquest llegat s'ha conservat.

Per què disposem d'una massa d'escriptures importants per a la darrera fase de l'edat mitjana i no per als segles precedents? El feudalisme va ser, en essència, una organització social i política en què una minoria armada, sota l'amenaça d'una agressivitat latent o explícita, sostreia a la resta de la societat, mitjançant diversos procediments, com rendes o impostos, una part important dels recursos que havien produït amb el seu treball. Feudalisme vol dir, doncs, mesurar, calcular, anotar, escriure, guardar memòria escrita dels propis drets i dels deures aliens. El feudalisme va concedir, doncs, gran importància al document, que va esdevenir l'instrument provador per excel·lència en qualsevol litigi. La pagesia, en la seva major part analfabeta, tenia una por reverencial al document escrit, permanent però manipulable, al qual només podia oposar la memòria oral, molt menys duradora, per tal com el record fidel d'un fet rarament es conserva més enllà de tres generacions. Amb la incorporació a la Corona catalanoaragonesa s'inicien, doncs, les sèries documentals pervi-

1. Que no és més que el text revisat i anotat de la presentació efectuada, l'11 de gener de 1999, a l'Espai Mallorca de Barcelona, d'un conjunt de novetats bibliogràfiques relatives a la baixa edat mitjana balear. Sigles utilitzades: AEM [Anuario de Estudios Medievales, Barcelona], Af [Afers, València], BSAL [Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, Palma], CHCA [Congrés d'Història de la Corona d'Aragó], EB [Estudis Balearics, Palma], EHE [Estudis d'Història Econòmica, Palma], EL [Estudios Lulianos, Palma], FRB [Fontes Rerum Balearium, Palma], Mq [Mayurqa, Palma], Rd [Randa, Barcelona].

vents, comencen els arxius illencs, on les escriptures més antigues que es conserven daten precisament del 1230.

La presència d'una massa documental abundant, diversificada i sense hiatus importants constitueix per als historiadors un gran avantatge, ja que pot conferir, si l'analitzen d'acord amb una metodologia adient, un gran rigor al seu treball.

Per reconstruir l'etapa islàmica de les Illes només disposem dels vestigis arqueològics i d'unes poques dades puntuals, discontinües i heterogènies, conservades en fonts historiogràfiques, literàries o científiques. No comptem amb documents d'arxius, des de registres fiscals fins a manuals notariais. La societat andalusina, encara que culta i alfabetitzada, no va conferir mai al document escrit privat un valor semblant a la feudal, ni el va guardar amb la cura amb què ho varen fer, per exemple, les comunitats monàstiques o els llinatges nobiliaris cristians. A les illes Balears, durant l'època de la taifa o dels dominis almoràvit i almohade, es va produir documentació tant de caràcter públic com privat, però la conquesta i la colonització feudals la van destruir sistemàticament. La història d'aquesta etapa s'ha de fer, doncs, combinant la informació proporcionada per l'arqueologia amb l'aportada per la lectura atenta de fonts escrites cristianes coetànies, com per exemple les sèries *Cartolari Notarili* i *Materie Politiche*, de l'Archivio di Stato de Genova, que contenen nombroses referències sobre la política, el comerç exterior i el cors mallorquí del segle XII i primer terç del XIII.² També s'han revelat aprofitables les fonts cristianes immediates a la conquesta, com els repartiments i les escriptures notariais complementàries, per tal com amb una lectura retrospectiva d'aquesta documentació feudal es poden reconstruir parcialment les estructures agràries musulmanes preexistents, es pot entreveure un paisatge desaparegut, del qual aquesta primera documentació cristiana constitueix, precisament, el testimoni de la destrucció definitiva. Amb una metodologia que complementa l'arqueologia amb l'anàlisi de la documentació produïda per la conquesta catalana, un conjunt d'historiadors, encapçalat pel professor Miquel Barceló,³ va recuperant, amb una solvència científica encomiable, els espais agraris balears islàmics. Els treballs de Àngel Poveda,⁴ Ricard Soto,⁵ Jaume Portella,⁶ Helena Kirchner⁷ i Maria Antonia Carbonero⁸ són aportacions molt va-

2. Com ho demostren els treballs de Renée DOEHAERD (1938). «Les galères génoises dans la Manche et la Mer du Nord a la fin du XIIIe siècle», *Bulletin de l'Institut Historique Belge du Rome*, 19 (Brussel·les-Roma), p. 5-76; (1941). *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outre-Mont d'après les Archives notariales génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, Brussel·les-Roma. 3 vol.; Gary B. DOXEY (1996). «Genovesos i pisans a les illes Balears (1146-1229)», *XIV CHCA*, III (Sàsser), p. 367-381; i Georges JEHEN (1933). *Les Génois en Méditerranée Occidentale (fin XI^eème-début XIV^eème siècle)*. *Ebauche d'une stratégie pour un empire*, Amiens.

3. Miquel BARCELÓ, *Sobre Mayurqa*, Palma, 1984; (1986). «Vespres de feudals. La societat de *sharq* al-Andalus just abans de la conquesta catalana», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 237-249; (1986). *Les aigües cercades, els qanat(s) de l'illa de Mallorca*, Palma; (1992). «¿Por qué los historiadores académicos prefieren hablar de islamización en vez de hablar de campesinos?», *Archeologia Medievale*, 19 (Florència), p. 63-73; (1994). «Arqueologia hidràulica i arqueologia medieval: encara més consideracions des de les afores del medievalisme», *Sociedades en transición*, Alacant, p. 49-55; (1994). «¿Qué arqueología para al-Andalus?», *Los orígenes del feudalismo en el mundo mediterráneo*, Granada, p. 69-99; (1995). «Saber lo que es un espacio hidráulico y lo que no es o al-Andalus y los feudales», *El agua. Mitos, ritos y realidades*, Granada, 240-254.

4. Àngel POVEDA (1980). «Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayurqa segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca», *FRB*, III, p. 1-39; (1982). «Aigües i corrents d'aigua a la toponímia de Mayurqa segons el Llibre del Repartiment», *Bulleti Interior de la Societat Onomàstica*, X (Barcelona, 1982), p. 47-57; (1986). «Algunes hipòtesis sobre l'economia agrària del juz Jijnu-Bytra a Mayurqa, segons la toponímia àrab i berber», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 265-273; (1992). «Mayurqa, un espacio agrario de alquerías y rahales», *EHE*, 1, p. 1-51; (1994). «Assaig de construcció d'un model aplicable als assentaments de Mayurqa», *Af*, 18, 281-294.

luoses al coneixement de la societat rural mallorquina del segle XIII, tant de l'andalusina com de la feudal.

La informació escrita es multiplica des de la conquesta cristiana de les Illes, després del 1229, quan comencen les sèries Pergamins, Escrivania de Cartes Reials i Escrivanies senyorials. L'increment i la diversificació gradual de la documentació durant l'etapa final de l'edat mitjana permeten als historiadors afinar-ne les anàlisis. L'Arxiu Històric de Mallorca ha conservat una massa impressionant d'escriptures relatives als segles XIII, XIV i XV, tant de caire politicoadministratiu i fiscal com eclesiàstic i notarial. Només se n'ha perdut una sèrie important: la Cancelleria de la dinastia privativa. El registres i les cartes reials i diplomàtiques corresponents als regnats de Jaume II, Sanç i Jaume III de Mallorca, que comprendrien des del 1276 fins al 1349, degueren ser destruïts, una bona part, arran de la darrera reconquesta catalana de l'arxipèlag i, la resta, es degué dispersar per França, on van buscar refugi els darrers representants de la nissaga mallorquina, tal com es desprèn del petit conjunt de documents avui conservats tant als Arxius Nacionals⁹ com a la Biblioteca Nacional¹⁰ de París.

Un seguit de circumstàncies favorables, com la insularitat, la inexistència, des de l'aixecament forà de mitjan segle XV, de conflictes interns importants, el fet que Mallorca no fos ocupada, durant les èpoques moderna i contemporània per cap estat estranger, explica que una part considerable de la documentació produïda a Mallorca des del 1229 s'hagi conservat als arxius, circumstància que no podem fer extensiva, per desgràcia, a Menorca, on un atac turcoberber va significar la destrucció de tot el llegat documental anterior al segle XVI. Només es va poder recuperar el Llibre Vermell, el codi de privilegis, de Ciutadella. Pel que fa a Eivissa i Formentera, la pervivència de drets feudals adquirits arran de la conquesta per la Seu de Tarragona damunt la meitat de cada una de les dues illes ha provocat que una part considerable de la documentació més valuosa redactada a les Pitiüses es conservi avui a l'Arxiu Arquebisbal d'aquesta ciutat catalana.

Els tres darrers segles de l'edat mitjana han suscitat un interès especial entre els historiadors mallorquins de la Renaixença ençà. Les causes en són diverses: l'abundància i expressivitat de la

5. Ricard SOTO (1978), «La población musulmana de Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276)», *FRB*, II, p. 65-80 i 549-564; (1979), «Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa», *BSAL*, XXXVII, p. 113-135; (1986), «Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 345-369; (1990), «Repartiment i "repartiments": l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII», *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, Barcelona, p. 1-51; (1992), «Ovelles, vaques, porcs i eclesiàstics (Algunes consideracions sobre la ramaderia balear a l'edat mitjana, segles XI-XIV)», *EHE*, 1, 13-29; (1994), «La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca», *Af*, 18, p. 347-366.

6. Jaume PORTELLA (1986), «La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l'alqueria de Deià (1232-1245)», *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, p. 331-343; (1994), «Les baronies i les cavalleries de Mallorca dels segles XIII i XIV. In feudum ad consuetudinem Barchinone», *Af*, 18, p. 427-442.

7. Helena KIRCHNER (1987), «El paper polític i social dels vells a les illes i al regne de València en la Crònica de Jaume I», *Les Illes Orientals d'al-Andalus i les seves relacions amb shariq al-Andalus, Magrib i Europa cristiana (s. VIII-XIII)*, Palma, p. 103-113; (1994), «Objetivos, métodos y prácticas de la arqueología hidráulica», *Arqueología y Territorio Medieval*, Jaén, p. 159-182; (1995), «Construir el agua. Irrigación y trabajo campesino en la Edad Media», *Arbor*, 593 (Madrid), p. 35-64; (1997), *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Coanegra i Alaró*, Palma.

8. M. A. CARBONERO, (1983), «Terrasses per al cultiu irrigat i distribució social de l'aigua a Banyalbufar (Mallorca)», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 4 (Barcelona), p. 31-68; (1992), *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*, Palma.

9. Chambre des Comptes, KK 1413; P1 353 i P1 354.

10. *Manuscrits latins* 9261; *Manuscrits français* 3384.

documentació disponible, la qualitat del llegat artístic¹¹ i literari¹² que ens han deixat, la importància del paper que va jugar Mallorca, abans del descobriment del Nou Món, en el gran comerç internacional.

Durant molt de temps —massa— la historiografia illenca va oscil·lar entre la petita crònica local, anecdòtica i rutinària, i la síntesi pretensiosa i poc documentada, quan no es limitava a editar fonts escrites sense cap mena de criteri temàtic. En una època en què la Societat Arqueològica Lul·liana —amb una manca de recursos econòmics i de contactes exteriors ben palesa— era la principal tribuna, si més no per a les Humanitats, quan les Illes no disposaven de cap centre universitari ni de recerca, en què els cronistes balears no freqüentaven més arxius que els illencs, van preponderar l'autodidactisme, el dilettantisme, el cofoisme, l'aïllament i el conservadorisme metodològic. El medievalisme, exceptuades algunes individualitats poc representatives, estava en mans de clergues, exseminaristes, advocats, mestres, periodistes, funcionaris municipals o rendistes, que el conreaven com a entreteniment, per allunyar el tedi d'una societat tancada i provinciana, no pas com a professió. Fins a la darrereria dels anys seixanta, eren ben pocs els historiadors mallorquins amb una ferma preparació tècnica i que coneixien els mètodes de treball que s'empraven als centres de recerca ibèrics i estrangers.

Aquestes circumstàncies, afortunadament, han canviat. La creació de la Universitat de les illes Balears, la concessió de l'autonomia a l'arxipèlag i la creació de l'Institut d'Estudis Baleàrics, la millora de les instal·lacions i l'increment de personal de l'Arxiu Històric i del Museu de Mallorca, l'aparició de *Mayurqa*¹³ i *Estudis Baleàrics*¹⁴ i la renovació del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*,¹⁵ la constitució d'editorials especialitzades en ciències socials i l'increment en la quantitat de recursos consignada —encara molt baixa— a la difusió de la recerca per part de les institucions públiques, des de la Conselleria de Cultura del Govern Balear fins als ajuntaments, comencen a donar resultats tangibles. Del 1980 ençà, una generació d'historiadors universitaris, ben formats i informats, professionalitzats, ha irromput amb força i van produint una obra d'un valor creixent, integrada per tesis doctorals i monografies ben documentades i concebudes d'acord amb metodologies actualitzades, tal com ho demostren els cinc llibres que avui presentem, tots publicats per l'editorial El Tall, amb la col·laboració econòmica del Consell de Mallorca.

11. Ben reflectit a l'exposició *Mallorca Gòtica*, actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya, que ha esdevingut una grata sorpresa per a molts de barcelonins i catalans. La catedral, el castell de Bellver i la Llotja constitueixen encara, per als mallorquins, monuments d'un gran valor estètic, amb els quals se senten profundament identificats. El llegat artístic de la baixa edat mitjana ha estat analitzat per Marcel DURLIAT (1964), *L'art al Regne de Mallorca*, Mallorca; Gabriel LLOMPART (1977-1980), *La pintura medieval mallorquina, su entorno cultural y su iconografía*, Palma, 4 vol., Gabriel ALOMAR (1970), *Guillem Sagrera y la arquitectura gòtica del siglo XV*, Barcelona; Joan DOMENGE (1991), «Entorn als oficis artístics de Mallorca: una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV-XVI)», *La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVI)*, Palma, p. 381-398; *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*, Palma; (1997), *L'obra de la seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, i Jaume SASTRE (1994), *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la seu de Mallorca, 1327*, Palma.

12. El component més valuós del qual és, sens dubte, la ingent i diversa obra de Ramon Llull, un dels creadors de la prosa catalana i un pensador molt original en el context de la filosofia cristiana medieval. Entre els analistes recents de la producció lul·liana, destaquen Lola BADIA (1981), «Ramon Llull, Tractat d'Astronomia (segons el Ms. Add.16.434 del British Museum)», *Textos y estudios sobre Astronomía española en el siglo XIII*, Barcelona, p. 205-320 (en col·laboració amb J. Gayà); (1983), *El «Llibre de definicions», opuscle didàctic lul·lià del segle XV*, Barcelona; (1987), «Les études lulliennes en Catalogne», *Cahiers de Fanjeaux*, 22 (Tolosa), p. 291-295; (1988), *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, Barcelona (en col·laboració amb A. Bonner); (1990), «Manipulacions literàries lul·lianes: de la pastorella al sermó», *Estudi General*, 9 (Girona), p. 13-27;

El dos primers llibres, *Mallorca al segle XIII*,¹⁶ del Dr. Pau Cateura i *L'Alçament forà*,¹⁷ del Dr. Guillem Morro, formen part de la col·lecció «Conèixer Mallorca». Aquesta col·lecció —dirigida pel Dr. Josep Juan, de la Universitat de les illes Balears— té com a objecte l'alta divulgació de la història de Mallorca; es proposa oferir a un lector no especialista síntesis clares, rigoroses i actualitzades, dels principals períodes o esdeveniments de la història illenca. Els llibres són curts, d'unes cent pàgines, no porten cap mena d'aparat crític i han estat redactats per experts en la matèria.

Fer divulgació ben feta no és una tasca fàcil ni poc important, perquè és una feina que han de fer els especialistes. De tant en tant, els recercadors qualificats han d'abandonar els restringits àmbits universitaris on es mouen habitualment i produeixen la seva obra per presentar a tota la societat el resultat del seu treball, i ho han de fer d'una forma entenedora, precisa i amena. L'alta divulgació és una forma adient de retornar a la societat els recursos econòmics esmerçats en recerca i de mostrar-li'n els resultats, tot sotmetent-los a la seva consideració.

Quan el finançament públic de la recerca recula, quan les universitats i els centres d'investigació no sols han de justificar cada cop amb més detall les inversions rebudes, sinó que han de cercar fonts de finançament alternatives, han de col·laborar amb patrocinadors privats, l'alta divulgació esdevé una autèntica necessitat. Cap expert professional, independentment del camp en què treballi, no hauria de rebutjar, doncs, dedicar una part del seu temps a aquesta tasca.

Si els especialistes abandonen aquest àmbit, que gaudeix d'una certa demanda social, serà ocupat en exclusiva pels aficionats, pels experts en tot i en res, pels divulgadors professionals, pels polígrafs que, interessats a obtenir alts índexs de vendes, convertiran els temes més seriosos en objectes de consum, tot banalitzant-los.

No sembla agosarat considerar que els escrúpols dels investigadors a dirigir-se periòdicament al gran públic han contribuït a la proliferació dels pseudohistoriadors. D'uns quants anys ençà, s'han multiplicat els autors que compensen la seva manca de formació tècnica amb un cert domini del llenguatge, que tendeixen a presentar les síntesis de segona mà com a monografies de recerca pròpia, que acostumen a entrar a sac en llibres aliens, vorejant el plagi, i que freqüenten els mitjans

(1991), *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona; Anthony BONNER (1977), «Problemes de cronologia lul·liana», *EL*, 21, p. 35-58; (1980), «Notes de bibliografia i cronologia lul·lianes», *EL*, 24, p. 71-84; (1981-1983), «L'astronomia lul·liana», *EL*, 25, p. 187-198; (1985), *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, Princeton; (1987), «La logique dans l'"art" de Raymon Llull», *Cahiers de Fanjeaux*, 22 (Tolosa), p. 302-305; (1988), «El lloc de Ramon Llull en la cultura universal», *Revista de Catalunya*, 19 (Barcelona), p. 73-82; (1990), «El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llàtzer Zetzner», *Rd*, 27, p. 99-118; Jordi GAYÀ (1980), *La teoria lul·liana de los correlativos. Historia de su formación conceptual*, Palma; (1980), «Algunos temas lul·lianos en los escritos de Charles de Bovelles», *EL*, 24; (1982), *Ramon Llull*, Palma; (1989), «Honori d'Autun i Ramon Llull. Raons per a una hipòtesi», *EB*, 29-30, p. 10-24; Sebastià GARCÍAS PALOU (1981), *Ramón Llull i el Islam*, Palma; (1986), *Ramón Llull en la historia del ecumenismo*, Barcelona.

13. Òrgan d'expressió de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de les illes Balears; el seu primer número va sortir el 1968.

14. Revista de difusió de la recerca produïda a les illes en tots els camps de la ciència, editada, des del 1981, per l'Institut d'Estudis Balearics.

15. Revista on s'ha publicat una bona part de la recerca històrica i arqueològica de més qualitat realitzada a les Illes des del 1885 fins molt recentment. Avui constitueix encara una publicació de consulta obligada per a qualsevol recerca relativa a l'edat mitjana balear.

16. Palma, 1997.

17. Palma, 1998.

de comunicació social, on són tractats com els màxims experts en la matèria. Aquest fenomen de confusió es dona més en el camp de les ciències socials que no en els de les experimentals i està especialment estès en el terreny de la història.

Les dues primeres obres que avui presentem han estat redactades, tanmateix, per dos autèntics historiadors, per dos especialistes. Pau Cateura, professor de la Universitat de les illes Balears, i Guillem Morro, doctor per la Universitat de Barcelona, abans d'escriure aquestes síntesis de divulgació, n'havien explorat detingudament la temàtica, a la qual havien dedicat, respectivament, un seguit d'articles i una tesi doctoral.

II

Pau Cateura, a la primera part de *Mallorca al segle XIII*, resumeix la conquesta catalana de Mallorca, situant-la en el seu context internacional; analitza el complicat procés de colonització agrària subsegüent, de formació d'una pagesia nova; examina la descomposició de les estructures econòmiques, socials, polítiques i culturals islàmiques i la seva substitució per les feudals; rastreja el destí de la població musulmana preexistent i l'origen i la condició social dels nous pobladors cristians. Per reconstruir aquest complicat procés, l'autor adopta una actitud prudent: s'afanya per allunyar-se tant de l'optimisme d'aquells que consideren la conquesta catalana com la reintegració definitiva de l'arxipèlag balear al seu àmbit cultural originari, la cristiandat occidental, com del pesimismo, difós però persistent, d'aquells que se senten solidaris amb els perdedors, amb la pagesia islàmica illenca, que emfatitzen, dels feudals, l'eficàcia militar i la imperícia hidràulica, i que lamenten el ràpid ocàs d'una civilització tècnicament molt creativa, del llegat de la qual el poble mallorquí no és prou conscient.

En una segona part, Pau Cateura passa revista a la tasca administrativa realitzada successivament a Mallorca per l'infant Pere de Portugal, entre 1231 i 1256, i per l'infant Jaume, segundogènit del Conqueridor, del 1256 al 1276. Un dels aspectes més innovadors del llibre correspon a aquest apartat central; consisteix en l'anàlisi de la creació, als anys centrals del segle XIII, de les noves estructures fiscals a Mallorca, tasca en què la contribució de l'esmentat príncep, el futur Jaume II de Mallorca, va ser força important.

L'obra es tanca amb un breu estudi de la complicada trajectòria del regne de Mallorca durant la primera fase del regnat de Jaume II (1276-1298). La mort del Conqueridor, el 1276, va significar la divisió dels seus reialmes en dos estats sobirans: la Corona catalanoaragonesa pròpiament dita, integrada pels regnes d'Aragó i de València i pel comtat de Barcelona, i la Corona de Mallorca, constituïda per les illes Balears, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, la senyoria de Montpeller i les baronies de Carlades i d'Omelades, un petit conjunt de territoris esquifits, dispersos i d'un gran valor estratègic. L'autor, com tants d'altres historiadors abans d'ell, s'interroga sobre les causes d'aquesta estranya divisió territorial. Per què es va optar per unir els dos comtats pirinencs, territoris molt vinculats jurídicament i econòmicament a la resta de Catalunya i on el procés de feudalització havia assolit ja uns nivells molt alts, amb les illes Balears, un enclavament marítim amb un fort llegat islàmic i amb una societat en vies d'estructuració? Podia funcionar com un estat un conjunt de territoris

damunt dels quals el titular de la sobirania gaudia de drets diversos.¹⁸ Pau Cateura no troba la resposta adient per a aquestes preguntes i deixa oberta la qüestió.

Les disposicions successòries del Conqueridor van tenir, tanmateix, una curta vigència: no van arribar als tres anys. El 1279, Pere el Gran, recolzant-se en la seva supremacia militar, va obligar Jaume II de Mallorca a declarar-se'n vassall i a renunciar a la plena potestat que el seu pare li havia llegat damunt l'arxipèlag balear i els comtats pirinencs. Aquesta modificació forçada del sistema constitucional del regne de Mallorca va tensar les relacions entre els governs de Barcelona i Perpinyà. Jaume II de Mallorca, arran d'aquesta prova de força, es va atansar als enemics de la Corona catalanoaragonesa, els regnes de França i Nàpols i la Santa Seu. Quan, el 1282, Martí IV, com a represàlia per la conquesta catalana de Sicília, llança una croada contra Catalunya, el monarca balear, per tal de preservar els districtes continentals del saqueig, obre als exèrcits francoangevins el Rosselló, des d'on penetren a l'Empordà.

L'ofensiva croada va fracassar, emperò, tant per terra com per mar, a Girona i a les illes Formigues, respectivament. La Corona catalanoaragonesa va aprofitar la recuperació de la iniciativa militar, el 1285, per rescabalar-se de les pèrdues a càrrec de l'element més feble de la coalició, el regne de Mallorca. Una flota catalana, amb el suport decidit de Barcelona, envaeix Mallorca, on no topa amb una autèntica resistència més que en la part forana. L'ocupació de les illes Balears es prolongarà fins al 1298, quan Jaume II d'Aragó, pressionat per la Santa Seu, retornarà l'arxipèlag balear al seu oncle, Jaume II de Mallorca, a canvi de la renovació del vassallatge i del reconeixement, a escala internacional, del fet que no gaudeix damunt les Illes i els comtats pirinencs més que d'una sobirania limitada, compartida.

III

L'Alçament forà, de Guillem Morro, és —com ja he esmentat— una síntesi de la seva tesi doctoral, *Mallorca a mitjan segle XV: el sindicat i l'alçament forà*.¹⁹ L'aixecament rural del 1450 tenia precedents bibliogràfics de qualitat: la monografia de J. M. Quadrado *Forenses i ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV*²⁰ ha estat, sens dubte, una de les obres més considerades de la historiografia balear del segle passat, com es desprèn de les seves nombroses reedicions,²¹ i continua essent de lectura obligatòria per a qualsevol aproximació a la complexa problemàtica econòmica, social i política mallorquina de la darrerria de l'edat mitjana. Guillem Morro, a l'hora de triar el tema de la tesi doctoral, va assumir, doncs, un risc fort. Nascut a Porreres, al migjorn de Mallorca, amb un coneixement profund de la psicologia pagesa, va considerar oportú

18. Mentre que Mallorca disposava de dret propi, consagrat a la Carta de Franquesa, i hi corria el ral de València fins que se'n creés un d'exclusiu, al Rosselló i a la Cerdanya continuaven vigents, després de 1276, els Usatges de Barcelona i les Constitucions de Catalunya, i hi circulava amb caràcter obligatori i exclusiu el numerari barceloní. Les atribucions de Jaume II de Mallorca encara eren més minses a Montpeller, on no disposava més que d'una potestat senyorial, per tal com el tenia en feu del bisbe de Maguelona, i s'hi utilitzava el diner melgorès.

19. Guillem MORRO (1997), Palma: Ed. Documenta Balear.

20. J. M. QUADRADO (1847), Palma: Impr. Esteva Tries.

21. L'obra, ràpidament exhaurida, va ser reimpressa el 1895 i el 1939. Recentment ha tornat a ser editada: (1986), Palma: Ed. Miquel Font.

reanalitzar l'enfrontament entre els camperols i els estaments privilegiats urbans des d'una perspectiva menys conservadora i negativa que no les emprades pels historiadors illencs fins pels volts del 1965, molt sensibles als arguments dels poderosos i per als quals els pagesos eren uns autèntics subversius, els causants de la davallada econòmica de Mallorca a les vespres de la modernitat.

Guillem Morro situa l'alçament rural mallorquí en el context europeu i ibèric; per tal d'identificar-ne els trets definidors, el relaciona amb el galopant dèficit fiscal i el col·lapse institucional que patia Mallorca a mitjan segle xv, n'analitza el component religiós i ressaltava el paper decisiu que va jugar el Sindicat Forà tant en la conducció de la lluita com en la reconstrucció de la ruralia després de la desfeta. Per a l'autor, els perdedors són els forans, les mesures de redreç instaurades per Alfons el Magnànim no són equilibrades, el contenciós es tanca en fals i les reivindicacions populars, no ateses, tornaran a esclatar, sota una forma quelcom diversa, setanta anys després, el 1521, amb les Germanies.

A l'hora de valorar les causes del conflicte, Guillem Morro confereix al repartiment del poder polític entre ciutat i camp, al control de la distribució de la pressió fiscal, un paper més important que no pas a les estructures de la propietat agrària o a les relacions socials vigents al camp mallorquí a mitjan segle xv. Sembla que la causa principal de la davallada de les condicions de vida dels pagesos no eren unes exigències senyorials arbitràries i vexatòries, com els «mals usos» catalans coetanis, sinó la hipertaxació fiscal. Els forans eren pagesos emfiteutes i petits propietaris empobrits que lluitaven per una millor distribució, a escala illenca, de la càrrega impositiva, no serfs adscrits a la terra que maldaven per reconquerir la llibertat i sortir de la jurisdicció senyorial sense perdre l'explotació familiar. El professor Alvaro Santamaría, per tal de recalcar les diferències que separen els conflictes rurals mallorquí i català de mitjan segle xv, defineix els forans com una *estirpe de hombres libres*.²² Guillem Morro ha analitzat molt bé la vessant política del moviment; resten per estudiar encara, emperò, els aspectes econòmics i socials del conflicte. Com van afectar la guerra i les mesures de redreç subsegüents les explotacions foranes? Es va incrementar l'endeutament pagès? Es van modificar l'estructura de la propietat i les relacions socials a la ruralia? La documentació notarial conservada l'Arxiu del Regne de Mallorca pot aportar una base informativa suficientment ferma per abordar aquestes i altres qüestions.

Si l'aixecament forà, malgrat les seves característiques específiques, va ser un anunci de l'alçament remença català i un antecedent de la Germania, les anàlisis comparatives esdevenen necessàries. Ha arribat l'hora de trencar vells confins geogràfics i cronològics; convé que historiadors catalans, mallorquins i valencians, medievalistes i modernistes, analitzin conjuntament aquests conflictes que es van donar a la Corona d'Aragó entre 1450 i 1525; tots hi sortiran guanyant. Pocs historiadors illencs estan més qualificats que Guillem Morro per participar en aquesta nova tasca.

IV

Els altres tres llibres són de característiques molt diverses, per tal com no són obres d'alta divulgació sinó el resultat de recerques de primera mà, el fruit d'una tasca prolongada i d'enverga-

22. Alvaro SANTAMARÍA (1970), «Levantamiento foráneo», *Historia de Mallorca*, coord. per J. MASCARÓ PASARIUS, III, Palma de Mallorca, p. 149.

dura. Es tracta d'autèntiques monografies amb el corresponent aparat crític, amb notes a peu de pàgina, presentació de les fonts, justificació de la metodologia i balanç conclusiu de resultats.

El Regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca, 1300-1335),²³ del professor Pau Cateura, forma part de la cloenda bibliogràfica d'un projecte de recerca, «Corona, municipio y fiscalidad 1330-1500», finançat per la Secretaria d'Estat d'Universitats i Investigació. S'inscriu, doncs, en un corrent historiogràfic, la història de la fiscalitat, que gaudeix avui de gran acceptació als principals centres de recerca europeus, inclosos els ibèrics.

L'obra de Pau Cateura —una mena de transsumpte balear d'*El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*²⁴ del Dr. Manuel Sánchez—²⁵ continua una línia de recerca iniciada, a Mallorca, pel professor Alvaro Santamaría²⁶ i continuada tant pels seus deixebles Josep Francesc López Bonet²⁷ i Maria Barceló,²⁸ com per Jaume Sastre²⁹ i Laura M. Marcús.³⁰

L'obra analitza la creació, a Mallorca, de la fiscalitat d'estat i l'organització de les finances reials, dos aspectes estretament interrelacionats. Tot partint de l'estudi del desenvolupament progressiu, durant el primer terç del segle XIV, de les taxes impositives, majoritàriament de tipus indirecte,³¹ l'obra aporta informació nova i valuosa sobre el funcionament intern del regne de Mallorca, en la gestió del qual els rossellonesos van desenvolupar un paper decisiu³² i on no va haver-hi un contrapès institucional proporcionat al poder reial. La col·laboració palesa de la burgesia balear amb els catalans, durant l'ocupació, va permetre a Jaume II, del 1298 ençà, un cop recuperat l'arxipèlag, reduir substancialment l'autonomia de la Universitat de Mallorca i incrementar-hi la pressió fiscal, circumstàncies no extrapolables als comtats del Rosselló i la Cerdanya, que no van ser reannexionats, a la darrerria del segle XIII, a la Corona d'Aragó. Només durant la minoria de Jaume III,

23. Palma, 1998.

24. Vic, 1995.

25. Que dirigeix amb encert i bons resultats, al Departament d'Estudis Medievals del Consell Superior d'Investigacions Científiques, un grup de recerca sobre la fiscalitat baixmedieval a Catalunya.

26. ALVARO SANTAMARÍA (1955), *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, Palma; (1973), «La Deuda Pública en la Parte Foránea de Mallorca al finalizar el siglo XV», *AEM*, 8, p. 257-304; (1998), «El municipio en el reino de Mallorca», *EB*, 31, p. 5-38; (1990), *Ejecutoria del Reino de Mallorca. 1230-1343*, Palma, p. 496-515.

27. J. F. LÓPEZ BONET (1983), «Estudi del delme recaudat per la Procuració Reial de Mallorca en el segle XIV i el seu interès respecte a l'aproximació de la conjuntura agrària», *BSAL*, XXXIX, p. 381-406; (1986), «Comunidad y Corona: el precio de servir. Las cargas sobre el consumo en el siglo XV en Mallorca», *EHE*, 1, p. 5-193; (1986), *El diezmo en el reino de Mallorca y en la estructura económica de la Procuración Real (1315-1396)*, Palma; (1988), «La carga impositiva sobre el consumo en Mallorca (siglo XIV)», *AEM*, 18, p. 349-362; (1989), *La riqueza de Mallorca al siglo XV (evolución i tendencias económicas)*, Palma; (1991), «La práctica fiscal a la Mallorca de la baixa edat mitjana», *Rd*, 29, p. 13-36; (1995), «Repercusiones fiscales en Mallorca de las sublevaciones sardas en la segunda mitad del siglo XIV», *XIV CHCA*, II/2, Sàsser, p. 529-551; (1996), «El pes impositiu a les acaballes del segle XIV», *XV CHCA*, I/4, Saragossa, p. 113-129.

28. MARIA BARCELÓ (1983), «Sobre una talla de 1478», *BSAL*, XXXIX, p. 435-448; (1989), «La dona com a subjecte fiscal», *Mq*, 22-1, p. 49-56; (1991), «Més sobre l'impost de la talla (1450-1521)», *Rd*, 29, p. 185-217; (1993), «Coronatge i maridatge (1458-1516)», *Homenatge a Antoni Mut, arxivier*, Palma, p. 17-33.

29. JAUME SASTRE (1986), *Economía y sociedad del reino de Mallorca. Primer tercio del siglo XIV*, Palma; (1994), «El puerto de la Ciutat de Mallorca durante el reinado de Sancho y la regencia de Felipe de Mallorca (1311-1330). Rentas reales y su reinversión», *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (Barcelona), p. 141-188.

30. «La monarquia privativa i el municipi de la Ciutat de Mallorca durant la guerra amb Gènova», *XV CHCA*, I/3, Saragossa, p. 135-153.

31. Imposicions sobre la compravenda de queviures bàsics, com el pa, el vi o la carn.

32. Durant el primer terç del segle XIV, mentre que a la lloctinència de Mallorca se succeeixen els oriünds de les contrades pirinenques, cap illenc no és seleccionat per ocupar un càrrec administratiu important als territoris continentals del Regne de Mallorca.

aprofitant la debilitat transitòria de la monarquia, el municipi de Mallorca va intentar desenvolupar un règim pactista, inspirat en el model coetani català. El radicalisme de les propostes³³ i la indecisió de les viles foranes van obligar, tanmateix, els jurats ciutadans a renunciar als experiments institucionals i a retornar als vells esquemes administratius.

Del fet que els mecanismes de control de l'actuació reial fossin menys efectius a les Illes que als comtats pirinencs, on el poder estava més disgregat, se'n van derivar importants conseqüències fiscals. Pau Cateura demostra que la hisenda reial va obtenir molts més recursos econòmics de l'arxipèlag que no dels districtes continentals. La potestat feudal de què disposaven sobre el regne de Mallorca va permetre, altrament, als sobirans aragonesos considerar els seus parents balears com uns creditors solvents però febles, com una font de diners no retornables per finançar les seves conquestes ultramarines. Els mercaders insulars, interessats a introduir-se amb bones condicions aranzelàries en els nous territoris incorporats a la «confederació», van exercir també una pressió considerable damunt la cort de Perpinyà perquè el regne de Mallorca participés militarment i finançerament en la conquesta de Sardenya (1323-1326) i en la subsegüent guerra de Gènova (1330-1336). Les flotes eren cares i els monarques illencs van traslladar el gros dels costos sobre la Universitat de Mallorca, tot autoritzant-la a instaurar impositcions específiques a l'illa. Com a conseqüència de les estructures administratives vigents al regne de Mallorca d'un sistema polític de sobirania compartida, el poble balear, rural i urbà, estava sotmès a una doble impositció: a les exigències fiscals de la mateixa Administració, gestionades des de Perpinyà, i a les periòdiques reclamacions de diners i d'efectius navals de la Corona catalanoaragonesa, en el disseny de la política exterior de la qual no participaven, ja que el seu únic representant, a les Corts de Catalunya, era el monarca privatiu, quan hi acudia. Aquesta hipertaxació fiscal va poder ser tolerada mentre es va mantenir el creixement econòmic; però quan, a mitjan segle XIV, esclatà la crisi i la concurrència comercial als principals mercats internacionals s'accentuà, l'autonomia política mallorquina serà abrogada i els districtes insulars i pirinencs del regne seran reintegrats a la Corona d'Aragó. França aprofitarà l'avinentesa per recuperar el control directe de la senyoria de Montpeller, que sortirà definitivament, després de gairebé cent quaranta anys de vinculació, de l'òrbita de la Corona catalanoaragonesa.

Del treball de Pau Cateura se'n desprèn que la dinastia privativa va establir a les illes Balears un règim de fiscalitat forta i d'un cert perfil autoritari, molt diferent del proposat per alguns historiadors estrangers. Segons F. Fernández-Armento, per exemple, el regne autònom reunia les condicions necessàries perquè s'hi produís un important desenvolupament econòmic, ja que oferia impostos baixos i una intervenció governamental limitada, concebuda per incentivar-hi la inversió,³⁴ opinió compartida, amb algunes lleugeres matisacions, per David Abulafia.³⁵ Per tal com bona part de la documentació comptable generada per l'Administració pública als comtats pirinencs durant la

33. Que intentaven sotmetre l'actuació dels oficials reials, començant pel lloctinent, al control efectiu dels jurats municipals.

34. F. FERNÁNDEZ-ARMENIO (1987), *Before Columbus. Exploration and colonisation from the Mediterranean to the Atlantic*, 1229-1492, Londres, p. 26-27.

35. DAVID ABULAFIA (1994), *A Mediterranean emporium. The Catalan kingdom of Majorca*, Cambridge, p. 22.

primera meitat del segle xiv també s'ha conservat,³⁶ el millor procediment per comprovar i avaluar el desequilibri fiscal que la dinastia privativa hauria introduït entre els districtes illencs i continentals del regne de Mallorca seria reconstruir les magnituds dels recursos recaptats paral·lelament, entre 1298 i 1343, pels oficials reials en cada un dels dos territoris i comparar-les. La tasca que hom proposa, pel que fa al Rosselló i la Cerdanya, no consisteix més que a prolongar cap enrere l'anàlisi de les finances públiques efectuada per Christian Guilleré per a l'any 1345-1346.³⁷

V

A la baixa edat mitjana, el comerç va desenvolupar un paper força més important que no la manufactura en l'estructura econòmica de Mallorca, que va esdevenir un gran mercat internacional, cosa que explica que els historiadors hi hagin dedicat una atenció preferent. Tant Alvaro Santamaría,³⁸ Francesc Sevillano,³⁹ Onofre Vaquer,⁴⁰ Pau Cateura,⁴¹ Guillem Rosselló-Bordoy,⁴² Jaume Sastre,⁴³ Gabriel Ensenyat,⁴⁴ Maria Barceló,⁴⁵ Manuel Sánchez,⁴⁶ Maria D. López,⁴⁷ Joan Nicolau Bauzá⁴⁸

36. *Archives Departamentales des Pyrénées Orientales*, Secció Procuració Reial, sèrie B.

37. Christian GUILLERÉ (1984), «Les finances publiques en Roussillon-Cerdagne au milieu du xive siècle: comptes des procureurs royaux pour l'année 1345-1346», *Annales du Midi*, 96 (Toulouse), p. 357-384.

38. Alvaro SANTAMARÍA (1980), «La reconquista de las vías marítimas», *AEM*, 10, p. 41-133; (1990), «Contexto histórico del Reino de Mallorca», *XIII CHCA*, 1, Palma, p. 39-44; (1990), *Ejecutoria del Reino de Mallorca, 1230-1343*, Palma, p. 413-454 i 583-646.

39. Francesc SEVILLANO (1972), «De Venecia a Flandes via Mallorca y Portugal (siglo xiv)», *BSAL*, XXXIII, p. 1-33; (1971), (1971), «Mercaderes y navegantes mallorquines (siglos xiii-xv)», *Historia de Mallorca*, coord. por J. MASCARÓ PASARIUS, IV, Palma, p. 431-520; (1972), «Los viajes medievales desde Mallorca a Canarias», *Anuario de Estudios Atlánticos*, 18 (Madrid-Las Palmas), p. 1-31; (1974), «Pesas y medidas en Mallorca desde el siglo xii al siglo xix», *Mq*, 12, p. 67-86; (1980), «Mallorca y Valencia: relaciones marítimo mercantiles en el siglo xiv», *I Congreso de Historia del país Valenciano*, II, València, p. 539-551; (1974), *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*, Palma [en col·laboració amb J. Poul].

40. Onofre VAQUER (1990), «Comerç i capital mercantil a Mallorca (1448-1480)», *La Mediterrània. Antropologia i Història*, Palma, p. 161-172; (1991), «El comerç marítim de Mallorca a la segona meitat del segle xv», *Rd*, 29, p. 105-119; (1990), «Navegació i comerç a Mallorca. Segle xv, segona meitat», *FRB*, (Nova etapa), 1, p. 95-142.

41. Pau CATEURA (1983), «Navegación y comercio a fines del siglo xiv: el leño ibicenco de Santa Catalina», *BSAL*, XXXIX, p. 361-380; (1984), *La reforma del muelle de la Ciudad de Mallorca*, Palma; (1989), «Consolats estrangers a les Illes Balears (1347-1500)», *Mq*, 22, p. 167-180; (1995), «El comercio del reino de Mallorca con Cerdeña a través de los "guaitges"», *XIV CHCA*, II/1, Sàsser, p. 277-290.

42. Guillem ROSELLÓ-BORDOY (1978), «La relación comercial Málaga-Mallorca en los siglos xiii y xiv. Una comprobación arqueológica», *BSAL*, XXXVI, p. 209-271; (1981), «Mallorca: Comercio y cerámica a lo largo de los siglos x al xiv», *Segundo Coloquio Internacional de Cerámica Medieval de Medieteráneo Occidental*, Madrid, 15-42; (1990), «Comerç de ceràmica a Mallorca a la primera meitat del segle xiv», *XIII CHCA*, II/2, Palma, p. 103-109 [En col·laboració amb M. RUERA i N. SOBERATS]; (1993), «Comercio y navegación en las Baleares medievales: la información textual y arqueológica», *Cuadernos de Arqueología Marítima*, 2 (Madrid), p. 177-196; (1993), «Terminología naval según las fuentes históricas y lexicográficas», *Naves andalusíes en cerámicas mallorquinas*, Palma, p. 29-41; (1996), «Navegación y avances técnicos: un análisis iconográfico», *XV CHCA*, I/5, Saragossa, p. 449-474.

43. Jaume SASTRE (1987), «Relaciones político-comerciales entre Mallorca y el Rossellón en el primer tercio del siglo xiii», *XII CHCA*, I, Montpellier, p. 217-239; (1991), «La tarida "Santa Anna" i l'uixer "Sant Cristòfol" (1309-1328). L'activitat comercial de la corona mallorquina durant el regnat de Sanç I», *Rd*, 29, p. 37-49; (1994), «El puerto de la Ciutat de Mallorca durante el reinado de Sancho y la regencia de Felipe de Mallorca (1311-1330). Rentas portuarias reales y su reinversión», *Miscel·lània de Textos Medievales*, 7 (Barcelona), p. 141-188.

44. Gabriel ENSENYAT (1989), «El "lou" dels genovesos: els canvis operats després de l'annexió de Mallorca», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 73-83; (1989), «La marca concedida per Jaume III a Mateu Pellicer contra els súbdits de la Corona catalano-aragonesa», *BSAL*, XLV (1989), p. 123-131; (1990), «La guerra de cors entre Jaume III i Pere IV: un episodi desconegut de la reintegració de Mallorca a la Corona d'Aragó», *EB*, 36, p. 41-50; (1991), «El regne de Mallorca i la república de Gènova: les difícils relacions durant els anys centrals del segle xiv», *Rd*, 29, p. 63-74; (1997), «Corsarisme i represàlies castellano-mallorquines durant la dècada 1340-1350», *XV CHCA*, II, Saragossa, p. 101-113.

45. Maria BARCELÓ (1991), «Corsarisme i comerç a la segona meitat del segle xv», *El comerç alternatiu: corsarisme i contraban (segles XIII-XVIII)*, Palma, p. 71-80. (1996), «Relaciones comerciales entre Mallorca y Cerdeña (segunda mitad del siglo xiv)», *XIV CHCA*, III, Sàsser, p. 101-121.

i Antoni Riera Melis,⁴⁹ pel que fa al recercadors nacionals, com Marcel Durliat,⁵⁰ Pierre Macaire,⁵¹ Charles E. Dufourq,⁵² Roberto S. López,⁵³ L. Liagre de Sturler,⁵⁴ David Abulafia,⁵⁵ Jean Claude Hocquet,⁵⁶ Tito Antoni,⁵⁷ Georges Jehel,⁵⁸ Guy Romestan,⁵⁹ Sandro Petrucci,⁶⁰ Momcilo Spremic,⁶¹ entre els estrangers, han analitzat —des de perspectives distintes i amb un nivell de dedicació divers— la integració de l'arxipèlag al sistema d'intercanvis coordinats que es va establir, des de la darrerria del segle XIII, entre els ports de Llevant i les ciutats industrials del mar del Nord, els principals centres reguladors del qual eren Gènova, Venècia i Barcelona, a la Mediterrània, i Bruges i Londres, a l'Atlàntic. Aquest decalatge bibliogràfic, tanmateix, comença a atenuar-se des del 1990, arran d'ini-

46. Manuel SÁNCHEZ (1988), «Mallorquines y genoveses en Almería durante el primer tercio del siglo XIV: el proceso contra Jaume Manfré (1334)», *Miscel·lània de Textos Medievalls*, IV (Barcelona), p. 103-162.

47. Maria D. LÓPEZ (1996), «La presencia mercantil italiana a Mallorca a través de los registros de lezdas (1373)», *XV CHCA*, 1/4, Saragossa, p. 131-148; (1995), *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Barcelona.

48. Joan Nicolau BAUZA (1983), «El tràfic marítim amb les balears a través d'un notari valencià del segle XV», *EB*, 9, p. 27-56.

49. A. RIERA MELIS (1978), «El estatuto arancelario de los mallorquines en el seno de la Corona de Aragón durante la segunda mitad del siglo XIII», *Universitas Tarraconensis* 2 (Tarragona), p. 53-88; (1980), «La 'Licència per a barques' de 1284. Una font important per a l'estudi del comerç exterior mallorquí del darrer quart del segle XIII», *Paventia*, II/2 (Barcelona), p. 53-73; (1980), «La lezda de Colliure bajo la Administración mallorquina. I: La reforma de aranceles de finales del siglo XIII (1299)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 1 (Barcelona), p. 91-125; (1981), «La lezda balear de 1302, un punto de fricción entre el reino de mallorca y las ciudades mercantiles catalanas a principios del siglo XIV», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 9 (Barcelona), p. 105-196; (1986), *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV. 1: Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear*, Madrid-Barcelona; (1989), «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV», *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emili Sáez*, Barcelona, p. 45-68; (1996), «El Mediterrani Occidental al darrer quart del segle XIII. Concurrencia comercial i conflictivitat política», *AEM*, 26/2, p. 729-782.

50. Marcel DURLIAT (1964), *L'Art en el Regne de Mallorca*, Mallorca, p. 19-34; (1959), «Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV», *VI CHCA*, Madrid, p. 345-363 (amb la col·laboració de J. PONS).

51. Pierre MACLAIRE (1982), «Les relations commerciales entre Majorque, Colliure et Perpignan au XVe siècle», *Majorque, Languedoc et Roussillon de l'Antiquité à nous jours*, Montpellier, p. 77-90; (1984), (1986), «Mallorca y el comercio con el Mediterráneo oriental», *EB*, 15, p. 43-67; *Majorque et le commerce international (1400-1450 environs)*, Lille.

52. Charles E. DUFOURQ (1966), *L'Espagne Catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, Paris; (1974), «Aspects internationaux de Majorque durant les derniers siècles du Moyen Âge», *Mq*, 9, p. 5-52; (1979), «Liaisons maritimes et commerce catalans, majorquins et valenciens avec le Maghrib, du XIIIe au XVe siècles», *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, 20 (Barcelona), p. 109-118.

53. Roberto S. LÓPEZ (1951), «Majorcans and genoese on the North Sea Route in the thirteenth century», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 30 (Brussel·les-Roma), p. 1163-1179.

54. L. Liagre de STURLER (1969), *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outre-mont d'après les archives notariales génoises. 1320-1400*, Brussel·les-Roma, 2 v.

55. David ABULAFIA (1989), «Les relations commerciales i polítiques entre el regne de Mallorca i Anglaterra», *XIII CHCA*, III, Palma, p. 69-79. (1994), *A Mediterranean emporium. The Catalan kingdom of Majorca*, Cambridge, p. 103-263; (1995), «Le relazioni fra il regno di maiorca e la Sardegna, 1267-1324», *XIV CHCA*, II/1, Sàsser, p. 11-22; (1996), «Un cas à vérifier: Le roi de Majorque, les marchands de Montpellier et l'exemption de la leude», *XV CHCA*, 1/4, Saragossa, p. 9-22; (1997), «El comercio y el reino de Mallorca, 1150-1450», *En las costas del Mediterráneo Occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*, Barcelona, p. 115-154.

56. Jean Claude HOCQUET (1978), «Ibiza, carrefour du commerce maritime et témoin d'une conjoncture méditerranéenne (1250-1650 env.)», *Studi in memoria di Federigo Melis*, I, Nàpols, p. 491-526.

57. Tito ANTONI (1970), «I "Lou dels Pisans" del 1303. Note sul rapporti commerciali di Pisa con il regno di Maiorca e con quello di Aragona», *Bollettino Storico Pisano*, 39 (Pisa), p. 31-40; (1977), *I "partitari" maiorichini del "Lou dels Pisans", relativi al comercio dei Pisani nelle Baleari (1304-1332 e 1353-1355)*, Pisa.

58. Georges JEHEL (1979), «Catalans et Majorquins à Tunis en 1289», *Quaderns d'Història econòmica de Catalunya*, 20 (Barcelona), p. 125-130; (1989), «La place de Majorque dans la stratégie politique et économique de Gênes aux XIème et XIIème siècles», *XIII CHCA*, II, Palma, p. 99-110.

59. Guy ROMESTAN (1982), «Les marchands de Montpellier et la leude de Majorque pendant la première moitié du XVe siècle», *Majorque, Languedoc et Roussillon de l'Antiquité à nous jours*, Montpellier, p. 52-60.

60. Sandro PETRUCCI (1989), «Tra Pisa e Maiorca: Avvenimenti politici e rapporti commerciali nella prima metà del XIV secolo», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 137-146.

61. Momcilo SPREMIC (1989), «Le isole Baleari e Ragusa/Dubrovnik nel Basso Medioevo», *XIII CHCA*, II/1, Palma, p. 147-153.

ciatives com les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals, dedicades a les activitats secundàries a la baixa edat mitjana,⁶² o d'algunes contribucions puntuals de Margalida Bernat⁶³ i de Maria Barceló i Guillem Rosselló Bordoy.⁶⁴

El ram manufacturer que va experimentar, a l'edat mitjana, un desenvolupament més fort va ser, sens dubte, el tèxtil. La draperia va esdevenir, tant pel valor de la producció com pel nombre de mà d'obra ocupada, el motor del sector secundari. Al regne de Mallorca, durant el darrer terç del segle XIII i la primera meitat del XIV, va sorgir, subordinada al comerç exterior, una manufactura llanera força important. Els mercaders, que inicialment, en sotmetre la producció local a la concurrència dels draps occitans, n'havien dificultat l'envol, esdevenen, del 1298 ençà, un important factor de desenvolupament de la nova draperia urbana. El tancament gradual del mercat occità per part de la monarquia francesa, com a conseqüència de l'increment de la pressió aranzelària i del vet a l'exportació dels draps semielaborats, incita els homes de negocis rossellonesos i balears a organitzar la producció de teixits de bona qualitat mitjana, que aleshores gaudien de gran acceptació tant als mercats d'ultramar com entre els estaments intermedis locals. Amb excedents de capital comercial, es va finançar la renovació de l'utillatge i l'ensinistrament tecnològic dels menestrals; els mercaders van assegurar tant un abastament sostingut de matèries primeres d'alta qualitat de provenença exterior com també la sortida de la part més valuosa de la producció. Marcel Durliat,⁶⁵ Gui Romestan⁶⁶ i Francesc Sevillano⁶⁷ van iniciar l'estudi de la consolidació de la draperia urbana als districtes continentals i insulars del regne de Mallorca; en va recollir el testimoni, en una segona etapa, Antoni Riera Melis,⁶⁸ i la temàtica ha estat represa recentment per una nova generació d'historiadors,⁶⁹ amb Margalida Bernat⁷⁰ i Miguel J. Deyá al capdavant, que l'han prolongada en el temps, estenent-la fins a l'edat moderna.

*La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*⁷¹ és una reelaboració de la primera part de la tesi doctoral de Miguel J. Deyá, un ambiciós i ben documentat estudi sobre el sector llaner mallorquí de l'Antic Règim. La draperia mallorquina va experimentar, durant el segle XIV, un creixement considerable, que li va permetre no tan sols cobrir la demanda interior sinó també orientar-se cap a l'exportació. Dels obradors balears sortien especialment teles de qualitat mitjana,

62. Maria BARCELÓ (coord.) (1991), *La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVII)*, Palma.

63. Margalida BERNAT (1993), «L'ofici dels ferrers. Algunes referències històriques s. XIII-XVII», *BSAL*, XLIX, p. 169-216; (1997), «Feudalisme i infraestructura artesanal: De Madina Mayurq a Ciutat de Mallorca (1230-1315)», *BSAL*, LIII, p. 71-96.

64. Guillem ROSELLÓ (1996), *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma.

65. *L'Art en el Regne de Mallorca*, p. 34-48.

66. Gui ROMESTAN (1970), «Draperie roussillonnaise et draperie languedocienne dans la première moitié du xive siècle», *XLII Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Montpellier, p. 31-69; (1972), «À propos du commerce des draps dans la Péninsule Ibérique au Moyen Âge. Les marchands languedociens dans le Royaume de Valence pendant la première moitié du xive siècle», *Bulletin Philologique et Historique*, XLIV-1 (Paris), p. 115-192; (1974), «La gabelle des draps en Languedoc», *Hommage à André Dupont*, Montpellier, p. 197-237.

67. Francesc SEVILLANO (1972), «Artesania textil de la lana mallorquina (siglos XIV y XV)», *BSAL*, XXXIII, p. 157-178.

68. A. RIERA MELIS (1983), «L'aparició de la draperia medieval urbana als Pirineus Orientals», *Annals de la I Universitat d'Estiu, Andorra 82*, Andorra, p. 152-178; *La Corona de Aragón y el Reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, p. 76-153.

69. Integrada per la professora Maria BARCELÓ [-Problematika del gremi dels tintorers devers 1487], *La manufactura urbana i els menestrals*, p. 223-234 i Onofre VAQUER [-Les manufactures mallorquines de teixits i de pell a la segona meitat del segle XV: Importacions i exportacions], *Ibidem*, p. 433-447.

70. Margalida BERNAT (1985), *Telers i teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*, Palma; (1986), «L'obratge de la llana i els "Capitols del rei Sanxo"», *BSAL*, XLII (Palma), p. 63-77; (1995), *Els «III Mestres de la Llana» a ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)*, Palma.

71. Palma de Mallorca, 1997.

a l'abast dels estaments intermedis urbans i rurals, no pas articles de luxe per a l'aristocràcia i l'alta burgesia. El creixement del sector tèxtil va esperonar la cabana ovina, que va esdevenir una de les principals fonts d'ingressos de les explotacions rurals. El destí preferent de la producció eren els territoris ultramarins de la «confederació», Sicília, Sardenya i, més tard, Nàpols. Les importacions mallorquines gaudien als mercats del *mezzogiorno* d'un estatut aranzelari privilegiat, que les protegia de la concurrència italiana i occitana. Aquesta posició de força que l'expansió territorial de la Corona catalanoaragonesa conferia a la manufactura tèxtil balear en un conjunt important de places de la Mediterrània occidental explica que el principal problema del sector no fos l'excés de producció sinó el manteniment de la qualitat.

Sobre la draperia mallorquina, al segon terç del segle xv, convergien els interessos contraposats dels menestrals i dels mercaders. Mentre els artesans, organitzats en corporacions d'ofici, intentaven preservar d'ingerències externes totes les fases de la cadena de producció i monopolitzar-ne el control de qualitat, els comerciants, recolzant-se en el consell municipal, on gaudien d'una gran influència, pugnaven per subjectar el procés productiu al seus propis fins. Els homes de negocis, d'acord amb uns plantejaments més «liberals» que els de la menestralia, perseguïen optimitzar les inversions de capital en el sector, trencar el marc laboral establert per les associacions professionals i adaptar les característiques dels draps a les oscil·lacions de la demanda externa.

D'aquesta pugna, com calia esperar en un país en què el comerç jugava un paper més important que no la manufactura, en van sortir força més malparats els menestrals que no pas els mercaders. En aquest triomf dels homes de negocis damunt dels artesans va jugar un paper considerable un sector dels paraires: els mestres més solvents, que, aprofitant la seva posició privilegiada en la cadena de producció, s'havien convertit en autèntics empresaris i havien organitzat la producció al marge de les organitzacions corporatives; es van sentir, en el moment decisiu, més solidaris amb els poderosos comerciants que no amb uns menestrals en vies de proletarització. Les corporacions van veure retallades les seves competències sobre el control de qualitat dels draps, que van ser transferides gradualment al consell municipal. Els mercaders van aconseguir liberalitzar les exportacions de llana balear i les importacions de draps de qualitat, desbarborant els plantejaments proteccionistes dels menestrals, tendents a reservar la producció de fibra i la demanda interior a la draperia local; van descentralitzar la producció, traslladant-ne al camp les fases inicials, del cardat i del filat, per tal de preservar-les del control gremial. Aquests canvis repercutiren negativament, tanmateix, en la qualitat dels draps, i a la llarga en llastaren les exportacions. Davant l'increment de la concurrència als mercats mediterranis, hom podia adoptar dos tipus de mesures:

a) Elevar la qualitat mitjançant canvis tecnològics, una concentració de la producció, un ensinistrament dels menestrals, la depuració de les matèries primeres i noves inversions de capital. Els artesans, partidaris d'aquesta línia d'actuació, defensaven que la draperia mallorquina havia d'optar decididament per la franja alta de la demanda, cosa impossible si no se sotmetia la manufactura rural al control de les corporacions urbanes.

b) No realitzar canvis estructurals i multiplicar els controls de qualitat, transferint-ne alguns de les corporacions professionals a la Universitat. Els comerciants, una mica més pessimistes que no

els menestrals sobre la capacitat d'innovació de la draperia mallorquina, sostenien que, en lloc de voler conquerir les capes altes del *mezzogiorno*, molt exigents, s'havia de procurar no perdre els consumidors tradicionals, les capes intermèdies, eradicant els fraus de la producció i reduint-ne els costos.

L'opció triomfant, com es desprèn de les ordenances del 1486, va ser la segona, i la draperia mallorquina va penetrar a l'edat moderna amb unes estructures productives descentralitzades i amb uns nivells de qualitat intermedis tirant a baixos.

Al segle xv, doncs, els mercaders no eren sempre més innovadors i audaçs que els menestrals ni les corporacions d'ofici tampoc encotillaven pertot arreu el treball amb anàcronics reglaments tècnics.

VI

El llarg conflicte que va enfrontar, a mitjan segle xv, la Generalitat de Catalunya amb la monarquia, l'aristocràcia i l'oligarquia urbana amb els pagesos i els menestrals empobrits ha estat interpretat, pels historiadors del Principat,⁷² com una divergència interna, com una contesa en la qual els altres territoris de la Corona no van jugar un paper important. Els medievalistes valencians, mallorquins⁷³ i aragonesos, influïts pels seus col·legues barcelonins, han concedit també poca atenció a aquest contenciós, cruent i de conseqüències profundes, amb què es va tancar l'edat mitjana a la «confederació». El regne de Mallorca a l'època de Joan II. *La Guerra Civil catalana i les seves repercussions*,⁷⁴ de Ricard Urgell, constitueix una obra insòlita en el medievalisme balear, d'una originalitat temàtica i d'una oportunitat indiscutibles.

La reincorporació del regne de Mallorca a la Corona catalanoaragonesa, el 1343, no va significar una atenuació de la forta pressió fiscal instaurada a l'arxipèlag per la dinastia privativa. La intervencionista política exterior de Pere el Cerimoniós va implicar —com va demostrar Pau Cateura a la seva tesi doctoral—⁷⁵ una autèntica sagnia financera per a les Illes. Per tal com els sovintejats i creixents auxilis requerits pel sobirà, coincidint amb una època de contracció demogràfica i davallada econòmica, no podien ser atesos íntegrament mitjançant la instauració de sises i talles, la Universitat de Mallorca va optar per sufragar el dèficit amb l'emissió de deute públic. Al llarg de la segona meitat del segle xiv, aquesta modalitat de crèdit a llarg termini va créixer amb una celeritat alarmant i en van acaparar la major part burgesos catalans. Després de diversos intents frustrats de posar ordre a les finances públiques illenques, la Concòrdia de Barcelona va

72. Fins i tot per a Santiago SOBREQUÉS i Jaume SOBREQUÉS, autor de la millor monografia sobre el tema, *La Guerra Civil catalana del segle XV* [Barcelona, 1987].

73. Amb l'excepció de Ramon ROSSELLÓ, que va publicar dos importants reculls documentals [(1981) *La revolta menorquina contra Joan II (1463-1472)*, Menorca, i (1987), «Correspondència entre els consellers de Barcelona i Menorca (segles xv i xvi)», *EB*, 27, p. 39-54, i de Maria BARCELÓ, que ha analitzat la contribució de Mallorca en l'abastament alimentari de l'exèrcit reial durant tota la guerra [(1995), «L'aportació de queviures en l'ajuda mallorquina al rei durant la Guerra Civil catalana (1462-1472)», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, II, Lleida, p. 269-289].

74. Palma, 1997.

75. Pau CATEURA (1982), *Política y Finanzas del Reino del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, p. 126-177.

aconseguir redreçar la situació: el volum global del deute, la taxa d'interès i el nombre de creditors externs van experimentar, del 1431 ençà, una davallada important, que només es va interrompre durant l'alçament forà.

Quan les mesures de contenció del deute públic, després del parèntesi de l'aixecament rural, començaven a produir resultats positius, l'esclat de la Guerra Civil catalana sacsejà l'Administració balear. Ambdós contendents intenten atreure's amb concessions el suport de les forces polítiques illenques. Les autoritats mallorquines, després constatar el fracàs de les mesures conciliadores, es decanten, com les valencianes i les aragoneses, pel sobirà.

Les confiscacions de Joan II, la presència creixent d'embarcacions catalanes al mar balear i l'obertura d'un front favorable a la Generalitat a Menorca van provocar, el 1463, el trencament de relacions amb el Principat i la involucració total del regne de Mallorca en la guerra.

En l'opció de les autoritats illenques va jugar un paper important el problema del deute públic exterior, dels creditors barcelonins. La primera mesura de la Procuració Reial de Mallorca va consistir a confiscar els censals i violaris pertanyents als rebels i consignar l'import de les pensions al finançament del conflicte.

La Universitat de Mallorca va intentar aprofitar la conjuntura per obtenir del sobirà la condonació d'una part del deute públic confiscat. Les contrapartides exigides per Joan II i les diferències de criteris entre ciutat i la part forana van fer avortar, tanmateix, la iniciativa.

La procuració reial va exigir, altrament, de la Universitat de Mallorca subsidis extraordinaris, que es van consignar al reforç de la vigilància marítima i a l'armament d'embarcacions. Vaixells i mariners mallorquins van participar decididament en els atacs navals a Amposta, el 1466, i a Cadaqués, el 1470.

Acabada la guerra, els problemes ajornats van tornar a aflorar ràpidament. On les seqüeles del conflicte es van manifestar d'una manera més palesa va ser en el tema del deute públic extern. La capitulació de Pedralbes va restablir la situació comptable existent el 1462, abans del trencament de les hostilitats. Totes les modificacions introduïdes durant la guerra va ser anul·lades. Els creditors catalans, amb el suport del príncep Ferran, van aconseguir la reinstauració de la Concòrdia del 1431 i la represa del pagament de les pensions. La solució donada al problema evidencia l'escàs pes polític del regne de Mallorca en la Corona catalanoaragonesa, la incapacitat de les institucions illenques per capitalitzar la seva onerosa participació en la guerra, de la qual van sortir, malgrat haver militat des de l'inici en el bàndol guanyador, més malparats que no els vençuts.

Ricard Urgell, com Mateu Morro, maneja amb destresa la documentació de caràcter públic, analitza bé les seqüeles fiscals i polítiques de la Guerra Civil catalana al regne de Mallorca, situa el punt de vista, tanmateix, en l'àmbit de les institucions, no pas de les persones. La inexistència de precedents bibliogràfics ens obliga a no exigir a un recercador jove que consideri totes les vessants del seu tema d'estudi, ja que té tota la vida per fer-ho. Això no es obstacle, emperò, per reclamar l'estudi de les repercussions econòmiques i socials que l'enfrontament entre la Generalitat de Catalunya i Joan II van provocar a l'arxipèlag balear, especialment perquè als arxius balears i catalans hi ha les fonts documentals adients per fer-ho. Una consulta atenta als protocols notariais permetria

saber fins a quin punt el bloqueig naval de la costa catalana pel sobirà va influir en les xarxes comercials de l'època. Van ocupar, els comerciants mallorquins, una part del buit provocat pel replegament forçós dels seus homòlegs barcelonins als mercats sards, sicilians i napolitans? En quina mesura la guerra va desviar cap a les Illes el tràfic internacional que abans es dirigia vers els ports del Principat? Es va incrementar, a Ciutat de Mallorca, la demanda de nòlits o d'assegurances per part d'homes de negocis estrangers? Van entrebancar, les flotes de la Generalitat, les connexions de l'arxipèlag amb Berberia, el Midi francès o Itàlia septentrional? Quins efectes va tenir, sobre els sectors primari i secundari balears, l'atenuació de la concurrència catalana a ultramar? Per respondre a aquestes i altres preguntes, Ricard Urgell és, sens dubte, l'historiador balear més ben preparat. Només falta que s'ho proposi i trobi el temps per fer-ho.

VII

Les darreres aportacions bibliogràfiques han significat un avenç important en el coneixement de la manufactura urbana, de les fractures socials, dels enfrontaments entre senyors i pagesos i entre mercaders i menestrals, de les estructures fiscals i polítiques del regne de Mallorca a la baixa edat mitjana, com també del seu encaix dins la Corona catalanoaragonesa. Dels llibres analitzats n'emergeix la conclusió que el règim de Mallorca, fins i tot a l'època de la dinastia privativa, no va disposar d'unes estructures polítiques d'una entitat i d'una cohesió interna suficients per moderar el poder reial. Un cop reintegrat a la «confederació», l'arxipèlag es va revelar com un districte administratiu petit, amb una escassa influència a l'Administració central; com un territori perifèric on no va prosperar el règim pactista, creat a Catalunya, per manca d'un contrapès adequat al del sobirà. Sembla que el Gran i General Consell de Mallorca no va assolir mai un grau d'eficiència proporcionalment equivalent al de les Corts i la Diputació del General de Catalunya; la solució donada per Joan II, en la capitulació de Pedralbes, al problema del deute públic extern illenc n'és una bona prova.

Per tal com en aquests darrers anys també s'han efectuat progressos considerables en el camp de la cultura popular,⁷⁶ de la cultura escrita i l'ensenyament,⁷⁷ de la religiositat,⁷⁸ de la vida quoti-

76. El màxim expert en aquest camp és, sens dubte, Gabriel LLOMPART (1982), *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa*, Palma; Joan MIRALLES, (1984), *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, Barcelona.

77. La producció de llibres ha estat analitzada per G. LLOMPART [(1975 i 1977), «El llibre català a la casa mallorquina (segles XIV-XVI)», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 48 (Barcelona), p. 193-240, i 49-50, p. 57-114; (1981), «Libreros y maestros en la medievall. Nombres y hombres de una mediación cultural», *BSAC*, 38, p. 261-278. El recercador més qualificat és, en aquesta matèria, tanmateix, Jocelyn N. HILGARTH [(1990), «Los libros y la cultura de Jaime III de Mallorca», *XIII CHCA*, III, Palma, p. 75-82; (1992), *Readers and books in Majorca, 1229-1550*, París, 2 vol. L'aprenentatge i la pràctica de la medicina han tingut en Antoni CONTRERAS (1981), «La formación de los profesionales sanitarios en Mallorca (s. XIII-XVIII)», *EB*, 2, p. 35-51; (1984), «La versión catalana de la *Cirugía* de Teodorico de Lucha por Guillem Corregger de Mallorca», *EB*, 14, p. 54-74, (1998), «El Reino de Mallorca y las primeras obras quirúrgicas en catalán», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 463-470, José M. RODRÍGUEZ TEJERINA [(1981), *Historia de la Medicina en Mallorca. Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, Palma; (1981), «Barberos, médicos, cirujanos y boticarios en las Leyes palatinas de Jaime III», *EB*, 1, p. 53-63] i Macià TOMÁS [(1996), *El foc de Sant Antoni a Mallorca. Medicina, història i societat*, Palma] tres bons conreadors. La preservació de la salubritat per part dels poders públics ha començat a ser estudiada per Margalida BERNAT [(1994), «Aeris salubritate». Neteja i Higiene pública a Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)», *BSAL*, L, p. 253-286.

78. S'ha avançat en molts fronts, des del de la fiscalitat, amb els treballs de Josep LÓPEZ BONET [«La dotació de l'església de Mallorca després de la conquesta cristiana (1229-1280)», *XII CHCA*, 2, Montpeller, p. 115-125], Jaume SASTRE [(1994), «Rentas eclesiásticas de la isla de Menorca», *BSAL*, L, p. 138-165] o de Ramon ROSSELLÓ [(1985), «La dècima eclesiàstica», *BSAL*, XLI, p. 99-114], fins a la religiositat popular, tema al qual Gabriel LLOMPART ha dedicat una atenció especial [(1978), «El Davallament de Ma-

diana,⁷⁹ de l'alimentació,⁸⁰ de la demografia,⁸¹ de la història urbana⁸² i de la història local,⁸³ només queden endarrerits els estudis relatius a la societat rural i al paper de les dones. La història agrària, si més no per als segles xiv i xv, travessa hores baixes, malgrat els esforços aïllats de Ricard Soto,⁸⁴

llorca, una paralitúrgia medieval», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 1 (Barcelona), p. 109-133]. Escadussers són encara els estudis dels ordes religiosos a Mallorca; la tasca, iniciada per Bartomeu GUASP [(1976). «Establecimiento de los primeros carmelitas en Mallorca durante el pontificado de dr. Guillermo Corsavi, dominico (siglo xiv)», *BSAL*, XXXIV, p. 340-344], l'ha assumida Joan ROSSELLÓ [(1981). «La orden dominicana i su predicación en Mallorca (siglos xiv-xv)», *EB*, 1, 93-113; (1985). «El convento de Santo Domingo de Mallorca», *BSAL*, XLI, p. 115-130].

79. Jaume SASTRE (1995), *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Menorca Medieval*, Palma; (1997), *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (època medieval)*, Palma, (1998), «Reflexions sobre la vida quotidiana a les illes durant l'època dels reis de la Casa de Mallorca», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 133-148. Maria BARCELÓ (1994), *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, Palma; (1998), «El ritmo de la comunidad: vivir en el mundo rural, los trabajos y los días. El ejemplo de la Mallorca bajomedieval», *La vida cotidiana en la Edad Media*, Logroño, p. 129-167. Gabriel LLOMPART, (1994), «El albergue de Real Pere en la Ciutat de Mallorques (1383)», *BSAL*, I, p. 105-138].

80. Maria BARCELÓ, (1995), «L'aportació de queviures en l'ajuda mallorquina al rei durant la Guerra Civil catalana (1462-1472)», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, II, Lleida, p. 269-289; (1995), «La dieta alimentària a la Cartoixa de Valldemossa (segle xv)», *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*, Palma, p. 393-407; (1994), «Alimentació i farmàcia: l'exemple del sucre (s. xv-xvi)», *BSAL*, I, p. 199-219 [amb la col·laboració d'Antoni M. CONTRERAS]. Pau CATEURA, «La alimentación organizada: cocinas medievales mallorquinas», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 581-611. Jaume SASTRE, «Breves notas sobre alimentación bajomedieval mallorquina», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 565-579. Antoni M. CONTRERAS, «Comida y cortesía: los rituales alimenticios en las sociedades caballerescas», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 711-727; «La literatura culinària en la Mallorca baixmedieval», *La Mediterrània àrea de convergència*, p. 729-733. Sebastià TRIAS, «La cuina lul·liana i els seus criteris dietètics», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 845-855; «Alimentació i dietètica a la literatura lul·liana», *La Mediterrània àrea de convergència*, p. 689-698. Guillem ROSSELLÓ BORDOV, «Menjar, beure i cuinar a Al-Andalus», *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació*, II, p. 955-969. Onofre VEQUER, «Importacions i exportacions alimentàries del Regne de Mallorca a la segona meitat del segle xv», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 181-190. Margalida BERNAT, «Àvols mixtures. Sobre el control de la qualitat dels aliments. Ciutat de Mallorca-s. xiv i xv», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 283-297. Lluís TUDELA, «Procés d'abastament alimentari de les armades durant la tercera guerra entre la República de Gènova i la Corona d'Aragó», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 477-491. Antoni MAS, «L'alimentació de la mà d'obra assalariada en l'agricultura mallorquina del segle xiv: l'exemple de l'Alqueria Masnou», *La Mediterrània, àrea de convergència*, p. 523-527.

81. Onofre VAQUER [(1995), «Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle xv», *BSAL*, LI, p. 125-140; (1998), «Població i economia a la Mallorca de la primera meitat del segle xv», *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, p. 243-264]. Maria BARCELÓ [(1985), «Fonts per a una anàlisi de la demografia medieval mallorquina. La talla», *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*, Palma, p. 33-37]. Antoni MAS [(1994), «El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle xiv. Una aportació al seu estudi», *BSAL*, I, p. 167-198].

82. Disciplina en què s'ha especialitzat Maria BARCELÓ [(1985), «La Ciudad de Mallorca en el último cuarto del siglo xiv: parroquias y red viaria», *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, p. 1321-1329; (1988), «Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)», *BSAL*, XLIV, p. 195-202; (1988), *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma; (1991), «Retrat de la Ciutat de Mallorca cinc-cents anys enrra (aspectes urbanístics)», *EB*, 41, p. 105-122. També ha fet algunes aportacions puntuals Pau CATEURA [(1983), «Urbanismo y finanzas: adquisiciones de propiedades urbanas por Jaime II de Mallorca», *XI CHCA*, II, Palermo, p. 333-357; (1998), «Urbanisme, societat i fiscalitat a Mallorca», *Territori i societat a l'Edat Mitjana*, Lleida, p. 211-270.

83. El més prolífic dels historiadors locals és, sens dubte, Ramon ROSSELLÓ, que, al llarg de més de trenta anys de feina, ha publicat, sol o en col·laboració, la història d'una bona part dels pobles de Mallorca; entre la seva extensa obra sobresurten: (1975-1986), *Crònica felanitxer*, Felanitx, 4 vol.; (1978-1991), *Història de Manacor*, Mallorca, 3 vol. Mereixen ser retingudes també, pel seu rigor, les aportacions al camp de la microhistòria de Gabriel ALOMAR [(1989-1990), *Historia de Muro*, Mallorca, 2 vol. (en col·laboració amb Ramon Rosselló)] i de Pere-Joan LLABRÉS (1998), *Inca en la història (1229-1349)*, Inca (en col·laboració amb Ramon Rosselló).

84. V. *supra*, nota 5.

Gabriel Jover,⁸⁵ Josep F. López Bonet⁸⁶ i Antoni Mas.⁸⁷ Aquesta deserció, força generalitzada, impedeix fer síntesis equilibrades i és difícil de justificar, per tal com el pes del sector primari en les economies i les societats medievals va ser decisiu i hom disposa, a l'arxipèlag, de bones fonts arxivístiques i arqueològiques per estudiar-lo.

85. Gabriel JOVER (1992), «Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1300-1500», *EHE*, 1, p. 31-55; (1994), «La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, V (Barcelona), p. 81-99.

86. F. LÓPEZ BONET (1981-1984), «Sant Martí d'Alanzell devers 1400. Contribució a l'estudi evolutiu d'un domini senyorial mallorquí», *Mq*, 20, p. 223-232; (1987), «Les relacions de servei al segle XIII mallorquí», *BSAL*, XLIII, p. 15-43; (1989), «Dominis seculars, patrimoni eclesiàstic i rendes decimals a la Mallorca cristiana», *Mq*, 22-1, p. 353-366.

87. V. *supra*, notes 79 i 80.